

ԱՐԵՒԵԼՔ

Ամբար երկու տնոյամ կ'եւլէ, մէկին եւ տասնըննգին, ամէն մէկ թիւը
երկու թերթ տխածալ :

ԳԻՆ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՐԻՉ

ՏԱՐԵԿԱՆԸ 20 ֆ .

ՕՏԱՐ ԵՐԿԻՐ

ՏԱՐԵԿԱՆԸ 26 ֆ .

Ինչ որ շարադրութեան կը վերաբերի առ Ս. Ոսկանեան տաղբուէ (rue de Seine, 21) :

Զեռագիրները ետ չ'են տուիր, եթէ չը տըղլին, կ'այրւին :

Անանուն յօդուած մը չը հրատարակւիր . ֆրանսայի օրէնքի դէմ է :

Անվճար նամակը կամ ծրարը կը մերժուի :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ

ՊՈԼԻՍ Յարդի Շիրինեան Նշան ազա :
ԻԶՄԻՐ Յարդի Ալիխարեանի Գրատունը :
ՅԵԳԻՊՏՈՍ Յարդի Տ. Դասալարեան Եղբարք :

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ : — ԹԻԻ ԺԱ.

1. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1855.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա.Զ.Դ	Ս. ՈՍԿԱՆԵԱՆ.
Տ. ՊՕՂՈՍ ԱՄԻՐԱՅԻՆ ՏԵՏՐԱԿԸ ԵՒ ԻՆԵՎԵՐԸ.	—
ՄԻԻԹԱՐԵԱՆԻՆ ՎԱՏՈՒԹԻՒՆԸ	ՎԱՀԷ.
ՅԵՏԻՆ ԱՊԵՆՍԵՐԱԺ	ՇԱԹՈՊՐԻԱՆ.
ՍԷՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ	Յ. ՓԻՐԻՄԵԱՆ.
ԺԱՆԼԻՍ ՏԻԿԻՆ ՈՒ Ժ. Ժ. ՌՈՒՍՈՅ	—
ԱՅԼԵԻԱՅԼԻՔ	—
ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԹԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ	Օ. ԹԻՆՏՍԻԻՋԵԱՆ.
ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ	—

ԲԱՐԻՉ.

1855

THE HISTORY OF THE

REIGN OF

CHARLES THE FIRST

BY

JOHN BURNET

OF THE UNIVERSITY OF OXFORD
IN TWO VOLUMES
THE SECOND VOLUME
LONDON
Printed by J. Streater, at the Sign of the Gun, in St. Dunstons Church-yard, near the North Gate.
1679.

THE SECOND VOLUME

ԱՐԵՒԵԼՔ

ՀԱՆԴԷՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ա. Զ. Դ

Պոլիսի արգոյ ստորագրողներէ ոմանք կը զանգատին Սրեւիդը կանոնաւոր կերպով չ'ընդունելուն համար : Արդարեւ օրինաւոր զանգատ . այլ եթէ զխոնային թէ որքան դժուար է հայրենիքէ ու-
թը հարկւր մզոն հեռու տեղէ ամէն բան շուտով կարգի դնել, աւելի ներողամիտ կ'ըլլային մեզ : Յոյս ունինք՝ մանաւանդ թէ հաւատ-
նի ենք, որ այսուհետեւ զանգատի մը տեղի չի մնար, վասն զի արգոյ Շիրինեան Նշան աղան իր հայրենասէր եռանդուն ոգւովը կը նստիւրի և մեր սիրելի բարեկամներէ մէկու մը բերնով կը խոս-
տանայ ամէն հոգ և խնամը տանիլ Սրեւիդին կարգադրութեան և յաւաքողիմութեան համար : Այսպիսի հայրենական սէր և եռանդ մը, յիշեալ արգոյ աղային կողմանէ, զովքստի կարօտ չ'են . ուստի մենք հրապարակաւ մերձորհակալութիւնը յայտնելէ ետեւ, վստահ սիրտով կը շարունակենք մեր աշխատութիւնը :

Նոէ մեր բարեկամները և մենք կարենանք օր մը Բէղրադիւն խօսքը այլալեւով գոչել « Arménia sara bella » այն մեր միակ և ճշմարիտ սիրտիսնքը պիտի ըլլայ :

Ա. Ո .

Ա. Չ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

Տ. ՊՕՂՈՍ ԱՄԻՐԱՅԻՆ ՏԵՏՐԱԿԸ ԵՒ ԻՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԸ.

Քանի մը ամիս կայ Վառօղապետ Տատեան Պօղոս ամիրան պզտի տետրակ մ'է հրատարակեր Փրանսերէն : Մինչև հիմա դատում մը չ'էլա մեր կողմէ, և շատ Հայեր կը դարմանան թէ ինչո՞ւ կը լռենք. ոմանք ալ կը կասկածին ըսելով թէ չի տեսնելու կը դարձնենք : Ոչ բնաւ. եթէ Սրբեկը իր կարծիքը չ'ըսաւ, երբ պատճառ կար, երբն ալ իրարմէ օրինաւոր, որ լռութիւն պահէր այս քնքուշ պարագայի մէջ : Նախ՝ Սրբեկը կը ջանայ, որքան կարելի է, կրօնական անել խնդիրներէ հետու կենալ. և ազնուական ամիրային տետրակը թէ՛ շուտ և թէ՛ ուշ հաւատքի կուոյ տեղի պիտի տար, ուստի չ'էր ուզեր որ այս կոխը իր էջերու մէջ սկսի : Երկրորդ՝ Սրբեկը Եւրոպայի այժմեայ վիճակը քննելով կ'աշխատի մեր ազգայիններու միտքը և ուշը քաղաքական խնդիրներու վրայ կոչել : Երրորդ՝ կ'սպասէր որ Բարիգի արքեպիսկոպոսը, որու այս տեսրակը նուիրեալ է հրապարակու, հրապարակաւ իր հաւանութիւնը տար :

Այս հաւանութիւնը զեռ չ'եկաւ և շատ կ'երկբայինք որ զայ՝ վասն զի յիշեալ արքեպիսկոպոսը մենք ալ կը ճանչնանք իր գործքերէ և լաւ գիտենք ո՞ր ջուրերու մէջ կ'երերայ : Սրբեկին կամքին և յոյսին դէմ, նորէն հաւատքի կոխը սկսաւ հիմա, և երբ ուրիշ նկուն ազգեր քաղաքական և ընկերական էութիւնն կը սաշտաւանեն կամ կը յայտնեն դաշնադիր տէրութիւններու, մերինները տակաւին միջին դարու ազգաւէր վաշիագով կ'ենան ու կը դեսոմ : Ասկէ յայտնի է թէ՛ Սրբեկին լռութիւնը զովքի նպատակ մ'ունէր և ոչ վաղաքուշ կողմնապահութիւն, կամ որ աւելի

անարգալի է իրեն համար, վեհերոտ թուլութիւն մը : Արեւելքը տեսաւ Մասեաց Աղաւնի կէս-հայ կէս-Փրանտեան տետրակին գովեստը, կարգաց Սրեհեաւ Ֆրանսէ շաքաթեայ հանդէսին յօդուածը և լուռ եղաւ . և իր նշանակաւն լռութիւնը պիտի պահէր միշտ եռէ Խնիփէր օրագիրը չի սկսեր հայ եկեղեցին թշնամանել և անոր իրաւունքները ուրանալ Պօղոս ամիրային տետրակին պատճառաւ : Ա՛լ հիմա լռութիւն պահել չ'ըլլար . հայ եկեղեցիին պատիւը յայտնապէս կ'անարգուի, և այս պատիւը պահել ու պաշտպանելը ամէն հայու պարտքն է ներքին և արտաքին թշնամիներու դէմ :

Ազնուական ամիրան փոխանակ յանուն իւր զրելու (այս իրաւունքը ունի) յանուն աղզին կը զրէ (այս իրաւունքը չ'ունի) այնպիսի տետրակ մը դոր կը նուիրէ հոռմէական արք Յակոկոսի մը . ուստի կը բռնադատուին ինքը և իր հոռմէական ծարգմանը աղզային պատիւը պաշտպանել, վասն զի հոռմէական և Բարին սիրելի օրագիր մը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւունքը ՍՈՒՏԻ ԿԸ ՀԱՆԷ : Ազնուական ամիրան համարձակեցաւ ըսելու թէ « ուրեմն, սրբազան, ձեզի նման կաթոլիկ եմ . » Խնիփէրը յայտնի կ'ուրանայ որ Բարիդի արքեպիսկոպոսին ձեռքը համբուրելով կրնայ երբէք կաթոլիկ ըլլալ կամ ըսուիլ : Ուստի ազնուական ամիրան և իր հաւատարիմ ծարգմանը կը հարկադրին այս նոր տեսակ կաթոլիկութիւնը փաստերով հաստատել և հրատարակել որպէս զի Խնիփէրը ճշմարտութիւնը հասկնայ : Խնիփէրը կ'ըսէ թէ՛ որքան որ Հայերը Բարին ոտքը չ'իյնան և չի ննազանդին ուղղափառ չ'են կրնար ըսուիլ . ուստի ազնիւ ամիրան և իր հաւատարիմ ծարգմանը անհրաժեշտ պարտք մը ունին կատարելու և հրապարակաւ յայտնելու թէ՛ ուղղափառ ըլլալու համար Բարին հպատակ ըլլալ հարկ չ'է : Խնիփէրը կը հաստատէ թէ՛ որքան որ Հայերը անհնազանդ են Բարին, միշտ ներձակառ են . ուստի երևելի ամիրան և իր վարդապետ ծարգմանը կը ստիպուին փաստերնին երևան հանել և հակառակը հաստատել սր-

պէս զի մենք ալ դառնալով կաթոլիկ ըլլանք և Բարիդի արքեպիսկոպոսի առջեւ ծունր դնելով զոչենք « մենք, սրբազան, ձեզմէ առկի կաթոլիկ ենք » : Ինչո՞ւ չ'է. մի՞թէ ասկէ քսան երսուն տարի առաջ այնպիսի քաղաքական մարդեր չ'էին տեսնուեր որք « թագաւորէ աւելի թագաւորականք » կը դաւանէին զիրենք.... :

Դռնիվերը բոլոր Եւրոպա կ'երթայ և ուղղակի կերպով Ֆրանսայի կղերէ, և մանաւանդ Հռոմայէ, պաշտպանեալ օրագիր մ'է, ուստի ազնուական ամիրտն և իր թարգմանը կը հրաւիրուին, յանուն աղգին, պատասխանի տալ և անոր սուտը հանել. անհոգութիւնը աններելի է և յաղթուելու նշան կրնայ համարուիլ. լռել չ'ըլլար, վասն զի մենք ալ ըսելիք ունինք :

Ս. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ՄԽԹԱՐԵԱՆԻՆ ՎԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Որքան արիւնթիւն կ'ղգայ մարդ քաջ թշնամիի մը հետ կռուիլ, այնքան կը թուլնայ և սլփալի տեսիլներով կը համակուի երբ վատուծեան հետ պայքարիլ կը բռնադատուի. ինչու որ վատուծեան յաղթելու համար շատ անգամ այնպիսի ճամբայ մը բռնելու է որ, եթէ անարժան չի համարուի, միշտ անվայել է իր յարգը հանաչող մարդու մը համար : Մեր աղգին արտաքին թշնամիները բաղմամբ և անարկու են արդարեւ, այլ ներքին թշնամիները աւելի վնաս կուտան և մեր էութիւնը ուղղակի կ'սպառնան հիմա, և եթէ զարման մը չի տարուի, հայ անունը լիզաշինջ պիտի բառնան երկրի երեսէ : Այս ետքիներէ ամենէ սխերիմը և վատթարը Մխիթարեանն է. և երբ հանդարտ սիրտով մի առ մի կը յիշենք մանաւանդ չորս հինգ տարիէ իվեր իր ըրած գէշութիւնը, իր ըսած նախատիքը ճշմարտիւ կ'երկբայինք կը մնանք թէ արդեօք քրիստոնեայ կրօնաւոր մը այս աստիճան կրնայ եղեր իյնալ...

Մխիթարեանը մեր կողմէ արհամարհանքէ ուրիշ պատասխանի չ'էր ընդուներ իր ամէն ըսածներու, եթէ մեր աղգը անոր երկղիմի

կերպարանքէ և խաբէրայ սիրտէ չի դիւծուելով, իվերջէ իմանար որ անիկա յարգանքի տեղ արհամարհանքի միայն արժանի է, և սկսե՛ր մեղի հետ առել և անորմէ անդառնալի կերպով հեռանալ։ Ի՞նչ պատասխանի տալ կարելի է այն մարդու որ զրպարտութիւնը ու նենգութիւնը իրեն նրկսայրի ղէնքը ըրեր է հիմա և միշտ թշնամիին ստուէրը կը բնուէ։ Ի՞նչ տեսակ ղէնք շարժելու է այնպիսի մարդու ղէմ որ միշտ մութի մէջ կամ գետնափոր դարաններու բռնորտիքը կը ղէգերի իր հոռմէական ղիմակովը։ Մխիթարեանը լաւ գիտէ որ անիրաւութիւնը յաղթական կանգնելու համար զըրպարտութիւնէ ուրիշ ղէնք մը չ'ունի, գիտէ որ զրպարտութիւնը բարոյական սպանում մը կուտայ և արդարութիւնը անգամ տկար է դան սրտածելու. գիտէ որ զրպարտութիւնը միշտ շաւիղ մը կը թողու, գիտէ որ անոր վէրքը չի չորնար և եթէ չորնայ զոնէ՛ սպի մը կը մնայ մարդու վրայ (1)։ գիտէ որ, աշխարհի առջի օրէ մինչև մեր ժամանակը, անոր թոյնը մարդկութեան ամենէ նրեկի նահատակներու օրերը դառնութեամբ լեցուցեր է (2)։ գիտէ Պաղիին այս խօսքը « չիկայ այնպիսի վատնար գէշութիւն մը, ահուկի սուտ մը, այլանդակ առասպել մը զորս վարպետորդի մը չի կրնայ կլլել տալ բաղմամբարդ քաղաքի մը դատարկամոլներու (3) »։ » գիտէ այս ամէնը և չորս, հինգ տարիէ իվեր զրպար-

(1) Calomniez, calomniez! il en restera toujours quelque chose. — Si la plaie guérit, il en reste au moins la trace.

(2) Partout la *calomnie* a, de ses traits imposteurs
Du genre humain trompé, noirci les bienfaiteurs.
Contre leur souvenir elle ose armer l'histoire,
Dans la nuit, sur le seuil du temple de mémoire;
Elle veille et combat l'auguste vérité
Qui s'avance à pas lents vers la postérité !...

Եւ քիչ մը հեռու զրպարտութենէ տառապեալ երեւելի հողինները յիշելով թշուառ բանահիւսը յուսաբեկ կը գոչէ։

Sur l'éternel fléau de leurs jours malheureux
J'interroge en pleurant ces mortels généreux:
Leurs mânes irrités nomment la *calomnie*.

J. M. CHÉNIER.

(3) Croyez qu'il n'y a pas de plate méchanceté, pas de conte absurde qu'on ne fasse adopter aux oisifs d'une grande ville, en s'y prenant bien; et nous avons des gens d'une adresse !...

BEAUMARCHAIS.

տառնան կենդանի օրինակ մը եղեր է և անով իր հակառակորդներու կ'ուղէ յաղթել : Աւերատին կ'ըսենք, եծէ հայ ազգը խարնալ չ'ըլլար, մեզի անդառախ բան կը համարէինք այս նոր տեսակ Պաղիլի հետ բանակախ մը բանալ . այլ դառն է յայտնել որ մինչև հիմա կան այնպիսի միամիտ Հայեր որք դեռ անոր սուտ ու վատ բամբասանքին կը հաւտան, որք Մուրատեան կոխէ ետքը անգամ ինչպէս կը լսուի, Մխիթարեանի կողմնադատ են, և որք մինչև այսօր զանկիա բարի և յարգի մարդ կը դառնան : Մէր համոզումն է որ այս Հայերը կը խաբուին և անգիտաբար հայ ժողովրդեան ոխերիմ թշնամին կը յարգեն . անոր համար մեզի սուրբ պարտք մը կը համարենք ասպարէզէ ետ չի քաշուիլ, ընդ հակառակն սիրաւորնուս արհամարհանքին յաղթելով, ի մտի դրեր ենք ամէն կերպերը գործ ածել և մինչև մեր արեան յետին կամիլը սպառելու վայրկեանը Մխիթարեանին դէմ դնել . անոր պատրուակը կամ զիմակը խզել, զարանները երեան հանել, զըստարտութիւնը մերկանդամ խաղատուակել, որպէս զի մեր միամիտ աղջայինները տեսնեն և ի վերջէ սնտախին : Նո՛ւ է Մխիթարեանը այնպէս կը կարծէ որ Պաղիլի զէնքը և զըստարտութեան մուրը կրնան դմեզ անուանարկ ընել և հետևաբար զեանի հաւասար զլսել, հիմնովին կը սխալի և զմեզ չի ճանչնար . մուրը մեր ճակտին վրայ չի կտրի և Հայկաջ գրտնը կը կրենք մեր տկար այլ անվախ լանջին վրայ . ուստի աղաւտ է նորէն լեզուն սրել, մատերը մրտաւել, ժանիքը յետու, դարան լարել, ի դարան մտնել, երկիւղ մը չ'ունինք և կոնտուն կ'սպասենք և կը հսկենք : Ասրելի է որ ուրիշ թշնամիէ մը վերտուր կամ հալածական խնանք, այն զինքը յոտին չ'ենք թողար . հիմակընէ կրնայ հաւաստի ըլլալ և Հոսմ գրել Յիսուսեաններու զօրավարին այսինքն Պաղիլի յաջորդին... :

Մխիթարեանը ամէն տեսակ զըստարտութիւնը կը գործածէ . այս անգամ միայն կրօնականը յիշենք :

Երկար առնէ ի վեր հաւատքի կոխը զազդեր էր մեր մէջը, և հայ ազգը իր հինօրեայ վերքերը դարմանելով սկսեր էր փոքր առ փոքր շարժիլ և լուսաւորութեան ճամբային մէջ զգալի կերպով յառաջել : Մխիթարեանը զայս կը տեսնայ և, չի գիտնէ որ սատանային դրդումով, օր մը, այնքան կը կատաղի կը մոլեգնի որ հոռմէական դրօշակ մը ի ձեռին և նախատինք ի բերան, երեան կ'ելլէ, յասպարէզ կը նետուի և կ'սկսի հայ ժողովուրդը զազրել, թշնամանել, հերետիկոս, չարախառ, այրախառ և այլն,

տնտեսներ և իվերջէ քրիստոնէութենէ զուրս վնասել քրիստոնէութեան նահատակ ճիւղերայ ազգի ցանուցիր կոտորանքը. և այն՝ երբ իր մոլար շուրճերը, հայրենասէրի մատնաւ ժպիտով մը, Հայաստանը կ'երգէին օրագրի մը մէջ : Հայ ժողովուրդը, որ Յարոսրայի քաղաքականութեան տեղեակ չ'է և չ'իյտէ թէ ինչեր կ'անցնին Հոռմի մէջ, այսպիսի անակնկալ թշնամութենէ սաստիկ կը յուզի և իր շփոթութիւնը այնքան է որ առջի բերան չ'ուզեր հաւատալ Մխիթարեանին վատութեան. սակայն վատնոցը իրական ըլլալով և թշնամութիւնը ակներեւ քանի մը հայազգի բանասէրներ անվեհեր սիրտով յառաջ կը մատչին և կ'սկսին դիմադիր վահանը դրենու ու առնարար պատասխանել : Գրիչները կը խաղան, թերթերը կը լնոն, մամուլները կը դառնան և քանի մը ազգու տնտրակ Մխիթարեանին վրայ կը տեղայ : Ասիկա իր յախուռն և յանդուգն արշաւանքը շարունակելու տեղ, և փոխանակ քաջարար դէմ գնելու կամ իր համոզումը, եթէ ունի, պաշտպանելու, դէնքը կը պարպէ, զրօշակը կը ծալէ և հոռմէական նշանով աներևոյթ կ'ըլլայ ու կը պահուծաւ : Հանդիսատեսները պահ մը կը խնդան և կ'երևակային թէ իր անիրաւ թշնամութիւնը ինքն ալ զգալով, կ'ապաշտէ, կը հրաժարի և հա կը քաշուի : Ա՛հ, ո՛չ բնաւ. կը խաբուին անոնք : Ստուգիւ Մխիթարեանը քանի մը ատեն կը լռէ, այլ գետնի տակէն կը շարունակէ իր կռիւը զրպարտութեան ժահաբոյր դէնքով, և շատ չ'երթար հայ բանասէրները անտեսանելի հարուած մը կ'ըզան : Մխիթարեանին չորնալու բերանը ամենուն ականջին կը սուլէ աս բաղարկան է, միւսը քրահաւատ, ուրիշ մը անհաւատ, և ուրիշ մը... : Ռամիկը կը լսէ ու կը դայրանայ. միամիտը կը հաւտայ ու կ'սպառնայ. և Մխիթարեանը կը յաղթէ :

Ժամանակ կ'անցնի, վերի վերոյ հանդարտութիւն մը կուգայ կը տիրէ մեր ժողովրդեան վրայ, և ազատասէր սիրտերը դառն վերբերնին մոռնալով նորէն կ'աշխատին Հայաստանի ներկայ վիճակը դարմանելու և ապագան պատրաստելու ԼՈՒՍԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ տարհով համբայ մը բնառելով : Այս լուսաւորութիւն բառը Բագմալիկի շարագիրներու տակնը կը հասնի չի հասնիր և անա մոլի եռանդին հուրը կը բորբոքի սիրտերնուն մէջ, կուտ կատաղի հովը կը փչէ նորէն և այլանդակ յօլուած մը, հրաշէկ ուռմբի պէս, կ'իյնայ հայ ժողովրդեան մէջ, յօլուած՝ որու իմաստը այս է « Հոռմէական եկեղեցիէ զուրս շառաւորաբիւն

չիկայ. » և որովհետև « Հռոմէական եկեղեցիէ զուրա փրկութիւն ալ չիկայ » ըսելէ թէ հայը դատաւարտեալ է ոչ միայն երկնային այլ և երկրային լոյսէ յաւիտեան զուրկ մնալ :

Ասկէ անդին ամենի գրգռութիւն մը չ'ըլլար : Հայ երիտասարդները և հայրենասէրները այս կը տեսնեն . անհնարին զայրոյթ մը կը զրդէ վառվառն միաքերնին, զսփելի եռանդ մը կը յուզէ սիրտերնին և անա նորէն կրօնական կիրքերը կը զարթնուն և զուրա կը գեղուն : Մէջէրնէն մէկը երեսն կ'ելլէ, բաժնակութիւն կ'ընդունի, յասպարէզ կը նետուի և միակ Սուրբ Ղաղարու սև զինուորաներու դէմ կը կանգնի և ինքն ալ իր կողմէ կ'սպառնայ : Ի՞նչ կ'ընէ թագմալիպը : Բերանը կը խփէ, զրիչը կը պահէ, խոյս կուտայ և ո՛ր ծակը մտնայը չ'իյտէ : Սև անա զրդարտութիւնը կ'սկսի Պոլիսի և ուրիշ քաղաքներու մէջ և իր անեղի վաժսուքը նորէն լսելի կ'ըլլայ մութին մէջ : Յիշեալ երիտասարդը քանի մը օրէն զրեծէ ամէն սղանդի մէջ կը մտնէ կ'ելնէ . հոս բրապետաւն կ'ըսուի հոն րկրահաւատ, ուրիշ տեղ մը աւնաւատ : Ուամիկը կը լսէ և կը նստայ, միամիտը կը համոզուի ու կը բամբասէ : Աղատութիւնը վերստին կը զոհուի Պաղլիկն և յուսաբեկ և կիսամեռ կ'իյնայ անոր ճիրանին ներքեւ :

Աս ալ կ'անցնի, այլ Մխիթարեանին վաստութիւնը կը յարատեւէ : Նոյն իսկ Սուրբ Ղաղարու վանքին անդամներէ մէկ քանին Միաբանութեան անարժան վարքէն գայթակղելով և տեսնելով որ յաւանդոց Մխիթարայ թուր բամբասանքի մութին մէջ իր կայանը ընտրեր է ու ոչ միայն կրօնական այլ և մարդկային օրէնքէ զուրա կ'ելլէ, կ'աշխատին գովելի, այլ ունայն ջանքով, այսպիսի գէշութեան առաջը առնել և եծէ հնարին է արտաքին չեղդութիւն մը պահել տալ : Մխիթարեանը խրատ մտիկ չ'ընէր և անխելի կը մոլեցնի : Սև անա վերստին զրարատութիւնը կ'սկսի, այս անգամ համակրօն եղբայրներու դէմ (այնչափ իրաւէ որ վատութեան մէջ ընկրկում մը չիկայ) զաղանի հալածանքը կը ստատրաստուի, այս քանի մը մարդերու դաւանանքը կասկածի տակ կ'իյնայ, հերձախտ կը բարոյութիւն ամէն տեղ, զրեծէ հերետիքու կը կոչուին ամէն ընտանիքի մէջ, և Մխիթարեանը այն աստիճան կը նուաստանայ, այն աստիճան կը վատթարանայ որ մինչև սղաքներ խաբելով սուա նամակներ գրել ու ստորագրել կուտայ և մարդ մը բարոյապէս սպաննելու համար արիւն ու բերտ կը

Թափէ (1) : Հոս ալ ռամիկը կը խաբուի և կը հաւտայ, միամիտը կը լսէ ու կը համոզուի. և խղճմտանքի տէր մարդ մը անողորմաբար կը զոհուի անիրաւութեան դէմ բողոքելուն համար :

Մուրատեան կռիւը կ'սկսի... և ահա նոյն վտառ դէնքը և նոյն վատագոյն կերպերը, ահա նոյն բամբասանքը և նոյն կրօնական հալածումը, ահա նոյն մուրը և նոյն մատերը, ահա նոյն աղտեղի բերանը և նոյն իժի լեզուն երեք իրաւասէր կրօնաւորներու դէմ սրբ ի խղճէ բռնադատեալ կը ժախն հաստատել Թէ Մուրատեան Վարժարանը ԱԶԳԱՅԻՆ է և որք ու աշքատ հայերու համար հիմնեալ է : Անոնք ալ աղանդաւոր կ'անուանին, անոնք ալ հերձամիտ կը քարոզուին, անոնք ալ իբրեւ հերետիկոս կը հրապարակուին զրպարտութեան շշուրէ : Ապուշ ռամիկը աս ալ կը լսէ աս ալ կը կլլէ. անսիրտ միամիտը ասոր ալ կը հաւտայ և ասոր ալ արձագանգ կ'ըլլայ : Մինչև հիմա զեռ գոհ մը չիկայ և Մխիթարեանը իր միտը, սրբերու ստակովը համեմելով, կ'ուտէ. երանի՜ Թէ այս զոհը չի կատարուի և չեղ և կատարուի յետինը ըլլայ :

Արեւելիք ի լոյս կ'ելլէ և հայրենական սիրով սպառազէն կ'աշխատի մեր ազգին իրաւունքը, պատիւը, անունը, կրօնքը, աւանդութիւնները, փրատակները պաշտպանել և վեհ բարեբարի մը յիշատակին ու կտակին ջատագով կալ : Եւ ահա Մխիթարեանը իր անտեսանելի դէնքով և սովորական իսախոսքով կը ջանայ անոր ասոր հաւտայցնել Թէ՛ մեր օրագիրը բողոքականութիւն կը բարոզէ, յանհաւատութիւն կ'առաջնորդէ... ո՛վ անօրէն վատուծին. Պանդկ կը ճանչնամ զքեզ հիմա. Մխիթարեան է անունդ. Թանթիֆ ձեռքս զիմակիդ վրայ է, ա՛լ չի սլտի կրնաս աներևոյթ ըլլալ :

Այսպէս կը վարուի հիմա Մխիթարեանը և երկար ատեն զեռ այսպէս սլտի վարուի վասն զի վատութեան կէս ճամբայի վրայ դադրիլը անհնարին է և հարկ է որ մինչև անոր յետին եղրը հասնի և անուանարկ իյնայ : Այլ մինչև ե՞րբ սլտի տեւ հայերուն զիրաւանն ապշածիւնը. մինչև ե՞րբ հայ ռամիկը զրպարտութեան գործի մը սլտի ըլլայ. ի՞նչ կը նշանակէ այս կրօնական կատակը և մինչև երբ սլտի տեւ անոր այլադէմ տեսարանը. մինչև ե՞րբ մեր ժողովուրդը սլտի հաւտայ Հռոմայի լրտեսներու և անդայ

(1) Տե՛ս Յայտարարութիւն անցից Մ. վարժարանի :

արձագանգ պիտի ըլլայ Թշնամի Եկեղեցւոյ մը բամբասանքին . մինչև Է՞րբ պիտի տեսնուի այն հալածանքը որ Մխիթարեանին զոգոկելով ազատասէրներէն կը տառապէ . մինչև Էրբ կրօնական մոլի հռանդը ազատութեան բերանը պիտի խփէ, ճշմարտութեան սիրտը պիտի վիրաւորէ, հայրենիքի ճշմարիտ շահատակները Պապիլոն պիտի դռնէ և աղքային ոգին պիտի խաղաղակէ օտարներու առջև : Ն՞րբ հայ ժողովուրդը ուշաբրի պիտի արդէօք և բարեկամը Թշնամիէ, ազատականը բռնակալէ, հաւատաւորը խաբէրայէ, բամբասանքը ճշմարտութենէ, սուտը իրաւէ որոշէ պիտի արդէօք . Էրբ արդէօք պիտի ըսէ Մխիթարեանին և իրեն հման մօլիներու « զնա խղճմտակրոյ մարբէ վասն զի փախաւ կը հախաւ, զնա սիրտդ ուղղէ, վասն զի որբերու իրաւունքը կ'ուտես, զնա միտքդ պարզէ վասն զի մոլորութիւն կը բուրես, զնա հակառէ որբէ վասն զի վատութեան կնիքը կը բառնաս, և ետքը Եկու ուրիշներու վրայ մօր քսէ, և ետքը Եկու ուրիշները բամբասէ, և ետքը Եկու աղատասէրը աղանդատը անուանէ և ետքը Եկու մարգարէութիւն վաճառէ և ուրիշներու սրտին անիմանալի զաղանքը զուշակէ . Էրբ պիտի ըսէ արդէօք բանաստեղծ Մխիթարեանին և իր արբանեակներու, հեռո՛ւ ինէ, սլ չ'եմ ուղերքեղ հաւտալ վասն զի քու վրայ հաւատքի նշանը անգամ չ'երևար . հեռո՛ւ ինէ, վասն զի հիմա լաւ գիտեմ որ հաւատաքննական ստեանը երկրի վրայ չ'է, վասն զի մարդ աղատ է, վասն զի առաքինութիւնն է հիմն ամէն կրօնքի, և քու վրայ առաքինութեան ստուէրը անգամ չի տեսնուիր, և քու սիրտի մէջ մօլար կիւրքերէ ուրիշ աւանդ մը չ'իկայ, և քու միտքդ ապականակիր տեսիլներով կը փախ և որդնահար կ'եռայ : Նրբ հայը այս ամէնը ըսէ, մենք ալ այն օրը յուսալիր կը զոչենք « ճշմարիտ լուսաւորութիւնը (1) » իջաւ մեր աղջին վրայ :

Այլ պիտի ըսէ՞ արդէօք . յոյս կայ մի՞ որ օր մը ազատութեան սէրը դարձնու չայկայ թոռերու սիրտին մէջ : Այս՝ . և մենք բան մը չի պիտի խնայենք մեր կողմէ որ այն վեհ օրը իր աւետաբեր լուսովը հալածական տանի գիշերաղէմ Մխիթարեանը և Հռոմայի բոլոր լրտեսները . այս՝ յոյս կայ, և մենք կանգուն և մեր մատերը շարժուն, Մխիթարեանը չի պիտի կրնայ զրպարտութեան կուտը մեր աղատ Եկեղեցւոյ մէջ կանգնել . մենք կանգուն մեր համալցի-

(1) Բագմավեպին բառն է այս :

ները ծունր չի պիտի դնեն Միլիթարեանին աստուծոյ առջեւ : մենք կենդանի, անիկա չի պիտի կրնայ Հայերը համոզել թէ իրմէ զատ Ռերահաւատ և անհաւատ մը կայ մեր աղգին մէջ. ո՛հ ոչ բնաւ, չի պիտի կրնայ. Հայաստանի հահատակներու արիւնը և ոսկերոտիքը թո՛ղ վկայ ըլլան...

Վ.Ա.Հ.

Վ Ի Պ Ա Կ Ա Ն

Յետին Սպենսերա՞մի վէպը թարգմանելու և հրատարակելու ժամանակը, փափագելի էր մեզի Շառօպրիանի վրայ մասնաւոր դատում մը ընել և մեր թուիքը յայտնել այս բազմազիմի և անըմբռնելի հանճարին Ռերուծիւնը և կատարելութիւնները երևան հանելով. այլ Ֆրանսայի զրազիտական պատմութիւնը այնքան անծանօթ է Ասիայի մէջ որ հարկ եղաւ (և այս առաջին անգամը չ'է) մեր փափագը զսպել և ուրիշ ժամանակի և առթի սպասել : Եթէ Շառօպրիան հասարակ հեղինակի մընմանէր և եթէ իր կեանքի մէջ միութիւն մը նշմարուէր, զինքը գատելը դիւրին կ'ըլլար նաև հայ հասարակութեան առջեւ. այլ մէ՛ղբ, որ ոչ քաղաքական, ո՛չ կրօնական և ո՛չ զրական միութիւն մը կը տեսնուի իր վրայ և համազգի բանասէրը, անգամ կը շփոթի կը մնայ, թո՛ղ թէ այլազգի մը՝ որու ատենանը և ունկնդիրները ուժը հարիւր մղոն հեռու օտար երկրի վրայ կը գտնուին : Շառօպրիան ինքն ալ կ'զգայ այս իր կեանքի այլալիակ շափոյդ և իր յիշատազիրերու մէջ յայտնի կը խոստովանի ու կ'ըսէ « պատուով պուրպոնեան եմ, միաբով միասնական, և հաշակով ու բարքով հանրապետական (1) : » Վերիտունեանքեան ոգոյ (Le génie du christianisme) հեղինակը կը խոստովանի նաև թէ իր վառվառն երիտասարդութիւնը հատուրէ հեռու կը թափառէր և քրիստոնեայի նշանը չ'էր ուզեր կրել...

Ամէն բանասէր զիրաւ կրնայ երևակայել թէ այսպիսի մարդ

(1) Je suis bourbonnien par honneur, monarchiste par raison, républicain par goût et par caractère.

մը քննելու և դատելու համար անհնարին զգուշութիւն պէտք է և ամենէ պղտի պարագայի ուշ դնելու է անաչառ միտքով, եթէ ոչ անիրաւ վճիռ տալու վտանգի մէջ կը գտնուի և մեր դարու առաջին կարգի մատենագիր մը կը թշնամանէ : Երբ մենք այս երեւիլի մարդը խտուի դատելու կը պարտաւորինք, մէկէն Պերանժէին ընտիր երգը (1) կը յիշենք և գրեթէ ակամայ մեր դատումը կը մեղմենք. ո՛ր էր որ իր հակառակորդներն ալ այսպէս վարուէին :

Սպենսերաժի վէպը Փրանսայի զրազիտութեան մէջ շատ յարգ ունի և ամէն կողմէ հուսասարապէս կը զովուի : Պ. Տէմոսօ (Demogeot) կ'ըսէ, և մենք իրեն համամիտ ենք, թէ « այս սիրուն վէպը Շաթոպրիանի գրեթէ ամենէ կառուրեալ գիրքն է » : Ով որ աքսորի դառն հացը կերեր և օտարին ջուրը ըմպեր է, անհնարին է որ ի գոմ չի շարժի զան կարդալու ժամանակը. ասկէ զատ պատմական նկատում մը կայ հոն որ շատ նշանակութեան արժանի է թէ՛ Եւրոպայի և թէ՛ Ասիայի ուսումնականներու կողմէ :

Երանի՛ թէ մեր ազգայինները Սպենսերաժը կարդալով քիչ մը Հայաստանը յիշէին և անոր վեհ աւերակներու մէջ գաղթական ընտանիքներու փոշին և սակրոտին բնտուէին... : Շաթոպրիան կ'ըսէ իրեն համար « Այս գրքոյկը այնպիսի մարդու մը արդիւնք է որ աքսորի տաքապանքը կրեր է, և որու սիրտը բոլորովին նուիրեալ է հայրենիքին (2) » : Թարգմանողն ալ նոյնը կը կրկնէ իրեն համար :

(1) Երբ Պերանժէ այս երգը կը շինէր, Շաթոպրիան դեռ կենդանի էր. այլ յանդին մէկ տունը մեռեալի մ'ալ կրնայ վերաբերիլ.

N'entends-tu pas la France qui s'écrie :

Mon beau ciel pleure une étoile de moins.

(2) Cette nouvelle est l'ouvrage d'un homme qui a senti le chagrin de l'exil, et dont le cœur est tout à sa patrie.

ՅԵՏԻՆ ԱՊԵՆՍԵՐԱԺ

« Qu'il est cruel d'avoir recours à des étrangers pour apprendre à connaître les monuments de ses pères, et de se faire raconter par des indifférents l'histoire de sa famille et de ses amis ! »

CHATEAUBRIAND.

Երբ Պօսպտիլ, Կրճնատայի յետին թագաւորը, բռնադատեցաւ իր նախնիքներու տէրութիւնը թողուլ և հեռանալ, պահ մը կանգ առաւ Բատիլ լեռան գագաթին վրայ : Այս գահաւանդէ կը տեսնուէր ծովը ուրկէ պիտի անցնէր զԺբաղդ թագաւորը և նաւարկելով Աֆրիկէ պիտի երթար ի մօտոյ : Անկէ կը տեսնուէին նաև Կրճնատա, Վէկա և Քսէնիլ որու ափին քովերը Ֆերտինանտի և Իդապէլլաի տաղաւարները կը կանգնէին : Պօսպտիլ այն գահաւանդին վրայէ զիտելով այս սիրուն երկիրը և քանի մը նոճիները, որք աստ և անդ տաճկի գերեզմաններու տեղը կը յայտնէին, սկսաւ լալ ու արտասուք թափել : Իր մայրը, Այլբսա բամբլշը որ արքունական նախարարներով իրեն հետ կ'աքսորէր կամաւ, այն ժամանակ ըսաւ անոր « Հիմա կնկան պէս արտասուք թափէ և ողբն քու տէրութիւնը, զոր կարող չ'եղար առնաբար պաշտպանելու : » Եւ ամէնքը լեռնէն իջնելով ճամբայ էլան և Կրճնատա անգառնայի կերպով աներևոյթ եղաւ առջևնէն :

Սպանիայի այն Մարիտանիկ (Maure) ժողովուրդը որ այս թագաւորի ճակատագրին հետեւելով կ'աքսորէր անոր հետ, Աֆրիկէ հասնելու տունը աստ և անդ սփռեցաւ : Զեկրիններու և Կօմէլնէրու (1) տոհմերը Ֆէսի երկիրը քաշւեցան ուրկէ դարերով առաջ էլեր և Սպանիա եկեր էին. Վանեկայի և Ալապէյի տոհմերը Օրան գաւառէ մինչև Ալժերիաի ծովափնեայ անդուանքը դադրեցան. իսկ Ապէնսերաժի տոհմը Թունուսի շրջակայ երկիրը հաստատեց իր բնակութիւնը և Կարթագիայի աւերակներու զէմյանդիման գաղթականութիւն մը շինեց որ մինչև մեր օրերը իր պերճ բարբոլ և անուշ օրէնքովը Աֆրիկէի մարիտանիկ ժողովուրդներէ զիւրաւ կ'որոշւի : Այս ամէն վտարանդի ընտանիքները, նոր

(1) Յատուկանունները Շաթօպրիանի ուղղագրութիւնով կը տառադրենք :

հայրենիքին մէջ, հետերնին կը կրէին հին հայրենիքի յիշատակը : Կրքնատայի պալատը միտքերնէն չ'էր ելլէր բնաւ . մայրերը ստընդեայ զաւակներու կը կրկնէին յարածամ անոր անունը և զանոնք այն երգերով կ'օրօրէին որ Զեկրիններու և Ապենսերածնէրու քաջութիւնը կը հռչակէին . ամէն հինգ շաբթի օրէր մղկիթը կը հաւքուէին և ագօթքի կը կենային զէպ ի Կրճատա զոռնալով և աստուծմէ միշտ կը խնդրէին որ իր ընտրեալ ժողովուրդը նորէն Կրճատայի հեշտալի և երանաւէտ երկիրը տանի : Վայրապար Աֆրիկէի երկիրը իր պտուղները, ջուրերը, դալարի դաշտերը, լուսափայլ արեւը կը նուիրէր այս տարագիր մարդերու . այս ամենը աչքերնուն բան մը չ'էր երևար . ոսկեկերտ Սառազակներէ (Les Tours vermeilles) հեռու ո՛չ համեղ պտուղ, ո՛չ յստակ առու, ո՛չ թարմ դալարի և ո՛չ դիտելու արժանի արև մը կային իրենց համար : Եթէ մէկը Պակրատիայի դաշտերը ցոյց տար նորեկ վտարանդիի մը, ասիկա զլուխը կ'օրէր և հառաչելով կը պոռար « ո՞ւր էս Կրճատա : »

Ապենսերածնէրը մանաւանդ հայրենական ամենէ քնքուշ և ամենէ հաւատարիմ յիշատակ մը կը պահէին սիրտընուն մէջ . մահաբեր մորմուքով մը թող տուէր էին այն դաշտերը ուր փառքով կը պանծային , և այն եզերքը ուր քանի՜ քանի՜ անգամ « Պատիւ և Սէր » գոչելով երկիրը կը ոտսանէին զէնքերնուն շուտաշումով : Հիմա անսպաստ և անշէն երկրի մը վրայ ակ չի կրնալով նիզակնին ջարժել և հերկարար գողթականներու մէջ սաղաւարտ կրել, ինքնանուէր կը պարապէին օգտակար բոյսերը մշակելու և դեղեր շինելու, այսպիսի արհեստ մը զինական արհեստի չ'ափ յարզի ըլլալով արապներուն ի հեռուատ անտի : Այսպէս ահա Ապենսերածի մարտիկ տոհմը որ ատենով կոխներու մէջ վէրք կուտար, հիմա վէրք բուծելու արհեստի կը հետեւէր, և իր վաղեմի սգոյ այս մասը չ'էր կորուսեր տակաւին, վասն զի ասպետները ևս շատ անգամ թշնամին դարձելէ ետև կը փոթային ձեռքովնին անոր վէրքը դարմանելու :

Ապենսերած ընտանիքին հիւղը, որ երբեմն ասպարանքներ ուներ էր, միւս վտարանդիներու աւանին մէջը չ'էր գտնուեր Սոմէլիֆ անուն լեռան ներքեւ, այլ Կարթագիայի աւերակներու մէջը, ծովեզրի բովերը և այն տեղումնքը ուր Լուի Թ . սուրբ թագաւորը մեռաւ մոխրի վրայ և ուր կը տեսնուի հիմա տաճկի մենարան մը (ermitage) : Հիւղին պատերու վրայ կախեալ կը

մնային առիւծնիւն վահաններ ուր Երկնագոյն յատակի վրայ նկարեալ կը կրէին Երկու վայրենի պատկերներ մահալ ի ձեռին քաղաք մը կործանելու զիրքով : Այս նկարին բոլորաթիւր հետագայ խօսքը կը կարգացուէր « այն դաշտաքնայ յան մէ (c'est peu de chose) . » և այս խօսքը Ապենսերաժներու զինանշանն է : Սպիտակ և կապուտակ դրօշներով զարդարուն տէգեր, ասուի վերմակներ, բեհեղեայ ճիւղերով բաճկոններ շարուած էին այս վահաններու քով ու դաշնակներու և սուսերներու մէջը կը փայլէին : Աստ և անդ գեռ կախեալ կը տեսնուէին զրահապաշտ թաթաւաններ, ականակոռ Երասաններ, ոսկիէ լայն ասպանդակներ, Էրկայն թուրեր, որոնց պատեանը իշխանութիւններու մատերը հիւսեր էին, ոսկիէ խժաններ զորս Խեօք, Ժէնիէվըր և Օրխանք ատենով հոյակապ ասպետներու ոտքը զրեր էին : Փառքի այս յաղթանակներու ներքեւ, սեղաններու վրայ դրուեր կը մնային անդորր կեանքի յաղթանակները այսինքն այլ և այլ տունկեր ու բոյսեր Աղլաս լեւան վրայ և Սահարայի անապատին մէջ հաւաքեալ, նաև շատը Կրճատայի դաշտէ հոն բերեալ : Այս բոյսերէ մէկ քանին մարմնական հիւանդութիւնները բուժելու համար սեփականութիւն էին և միւսները հոգեկան արտաժողովները փարատելու համար : Ապենսերաժները այն բոյսերը մանաւանդ կը յարգէին որք կը ծառայէին ունայն մորմոքները մեղմել, ուրուական տէնչերը փարատել և Երանութեան այն յոյսերը հալածել որ միշտ կ'իշխան և միշտ կը կանգնին մարդու սիրտի մէջ : Այլ զժբաղդաբար այս զեղորայք իրարու ներհակ զօրութիւններ ունէին և յոլովակի հայրենական ծաղիկի մը անոյշ հոտը տեսակ մը թոյն էր Երեւելի տարազիրներուն համար :

Քսան և չորս տարի հաղիւ թէ անցեր էր Կրճատայի առումէ ետեւ, և ահա արգէն տաս և չորս Ապենսերաժ մեռեր էին այսքան կարճատեւ ժամանակի մը մէջ, ոմանք նոր օդի (climat) աղղումէ, ոմանք թափառական կեանքի դէպքերէ և մանաւանդ արտաժողովէն որ մարդու ումբը անյայտ կերպով կը հալէ կը մաշէ անդադար : Այս անուանի տոնմը մէկ ճիւղ մը միայն ունէր հիմա և բոլոր յոյսը անոր վրայ կը կայանար : Ապեն-Համէյ Երիտասարդը համանուն էր այն Ապենսերաժի հետ որ ժամանակաւ Զեկրիներէ ամբաստանութիւն էր Ալֆախմա բամբիշը (sultane) մոլորելուն համար : Այս Երիտասարդը իր նախահայրերու նման գեղանի, արի, մարդավար և առատասիրտ էր . տակէ դատ այն ամուշ փայլունը

և տրտմութեան այն թեթև նշանը կը կրէր որ արսորի տառապանքներու աղնուաբար համբերողին կերպարանքի վրայ կը նկատուի միշտ : Ապեն-Համէդ քսան երկու տարեկան էր երբ իր հայրը կորուս, և այն օրէ իվեր միտքը զրա իր նախնիքներու երկիրը ուխտի երթալ իր սրտին փափազը կատարելու և զիտաւորութիւն մը պահելու համար զոր զգուշաբար իր մօրէ միշտ պահէր էր :

Այս միտքով Թունուսի նաւահանգիստէ կ'ելլէ, նաւը կը մտնայ և յաջողակ հովով Սպանիայի Կարթագինէ անուն քաղաքը կը հասնի : Այն տեղի ծովեզրի վրայ կ'իջնայ և փութանակի Կրճատա երթալու ճամբան կ'առնէ ամէն մարդու ըսելով թէ արապ բժիշկ մ'է և կուգայ մասնաւորաբար Սիէռա-Նեվատայի ժայռերու մէջ բոյսեր բնուելու : Հանդարտ էզ ջորի մը զանիկա բայլ առ բայլ զէպ ի այն երկիրը կը տանի ուր ժամանակաւ Ապենսերածները մարտիկ երիվարներու վրայ քաջարջաւ կը սիգային : Առաջնորդ մը առջևէ կ'երթար և բոժոժներով ու զոնաղարդ ասուի փունջերով (touffe) զարդարուն երկու ջորի ետևէ կը քաշէր . այսպէս Ապեն-Համէդ բարձր աւելուտներու (bruyère) և Միւրսիայի տէրութեան արմաւենիի անտառներու մէջէ յառաջ կ'երթար և իր ճամբան կը ջարտնակէր : Երբ այս արմաւենիներու հնոթիւնը տեսաւ, այնպէս կ'երևակայէր որ իր հայրերը զանոնք տնկեր էին և սիրտը դառն մորմոքով մը կը յուղէր : Անդ կանգուն կ'երևար աշտարակ մը ուր պահակը կը հսկէր, երբ մարիտանիկ ժողովրդեան և քրիստոնեաներու մէջ պատերազմը կը զօրանար . աստ կը տեսնուէր փլատակ մը որու ճարտար շէնքը մարիտանեայ արհեստին արդիւնքը ըլլալը կը յայտնէր . ինչ նոր առիթ տրտմութեան երիտասարդ Ապեն-Համէդի սրտին համար : Շուտով ջորիէն կ'իջնէր կ'բոյսեր բնաւելու պատճառաւ վայրկեան մը կը պահուէր այն փրատակներու մէջ որ իր առլի աչերու արստութեւ պղատ հոսի և սիրտը պաղըշկի, այնուհետև իր ճամբան կը ջարտնակէր և կարաւանին բոժոժներու ճայնը լսելով և իր առաջնորդին մենակերպ երգին ունկնդիր, զինքը բոլորովին երազներու կուտար : Առաջնորդը իր երկայն և անհատում երգը այն ժամանակը միայն կ'ընդմիջէր երբ կը հարկադրէր ջորիներուն քաջալեր տալու սոջաք և հռժկա անուանելով զանոնք, կամ յանդիմանելու, ծայլ և յաւառ կոչելով այն զրաստները :

Ոչխարներու հօտերը որ հովիւ մը, բանակի պէս, ուղած տեղը

կը տանէր, դաշկադէմ և անմշակ դաշտերու մէջ, քանի մը անձն-
կեր ճամբորդներ, փոխանակ ղուարձութիւն և կեանք տալու
սողոտային, աւելի տըտում և աւելի անշէն կ'երեցընէին զան :
Այս ամէն ճամբորդները զօտիէ կախեալ սուր մը ունէին, վեր-
մակի մը մէջ կը սլլուէին և ծայրահակ (rabattu) լայն փեղոյր կէս
մը երեսին կը ծածկէր : Ասկէն-Համէղի առջևէ անցնելու տունը
բարեւ կուտային անոր, որ այս աղնիւ բարեւին մէջ ատուծոյ,
տէրի և ասպետի անունէ ուրիշ բառ մը չ'էր հասկընար : Յերեկոյի,
էրբ օծեանի մը մէջ կը դադրէին, Ասկէնսերածը օտարականներու
քով իր տեղը կ'ընտրէր և մէկը անդգոյշ հետաքրքրութեամբ նե-
ղութիւն մը չ'էր պատճառէր անոր : մարդ մը անոր հետ չ'էր
խօսեր և հարցում մը չ'էր ըլլուեր մեկու մը կողմէ : իր փառսքը,
պատմութեանը, ղէնքերը այն օտարականներու դարմանք չ'էին
պատճառէր : Ասկէն-Համէղ ալ իր կողմէ յարգալի նկատումէ մը
ուրիշ բան չ'էր յայտնէր իր հին հայրենիքի ծանրզխլ տիրողնե-
րու, որովհետեւ աստուած այնպէս ուղեր էր որ Սպանիայի մաւ-
րիտանիկ ժողովուրդը յաղթելի և անկէ վաճնտուի :

Ինչ որ մինչև այն վայրկեանը տեսեր էր Ասկէն-Համէղ, ազգու
կերպով յուզեր էր իր սիրտը, այլ իր նպատակի հասնելու տեսնը
աւելի ազգու զգայուններ պիտի սրաշարէին զսնկիւ : Արճնատա
քաղաքը Սիւեա-Նեփատա անուն լեռան ստորոտը շինեալ է, եր-
կու բարձր բլուրի վրայ որոնց մէջ խորին հովիտ մը կը գտնուի :
Հովտին վրայ նայող դարձվարներու կողմը հաստատեալ են այս
քաղաքին տունները և մինչև դաշտին հարձ տեղուանքը կը տարա-
ծին : ուստի կիսափակ նուան մը տեսքը և կերպը կուտան քաղաքին
որ այս պատճառաւ Արճնատա (նուան) անուանեցաւ : Նրկու գետ
մէկը Քսէնիլ՝ որ ոսկեայ մանրորդ (paillette) կը հոսէ, և մէկալը
Տուրօ որ արծաթեայ աւաղներ կը տանի իրեն հետ, այս բլուրներու
ստորոտը կ'ուռոգեն, իրարու հետ կը միանան և վեկաւ անուն
հոյակապ դաշտին մէջ անձիւ ստոյաներ կ'ընեն : Այս դաշտը,
որու վրայ կը նայի Արճնատա, այգիներու, նունենիներու, թղենի-
ներու, թռնիներու և նարինջներու քաղմութիւնով դարգարուն
կը փայլի, և չորս ղիէ տեսքով և գոյնով հիանալի լեռներով պա-
ջարեալ է : Նրոնտուէտ երկինք մը, մաքուր և հեշտալի օդ մը այն-
պիսի թուրութիւն մը կուտան անդգայ կերպով մարդու սիրտին,
որ անցաւորը անգամ չի կրնար այն թուրութեան ներքև չիցնալ
գտնէ՛ վայրկեան մը : Մարդ այս երկիրը ճանապարհորդելու ա-

տենը կ'զգայ թէ քնքուշ կիրքերը շուտով կրնային վեճ կիրքերը անհետ ընել եթէ սէրը՝ ճշմարիտ ըլլալու համար, փառքի ընկերութիւնը իրեն հարկաւոր չի սեպէր միշտ :

Երբ Ապեն-Համէզ Կրճատայի լուաջին շէնքերու կառարը տեսաւ, սիրտը այնպիսի ուժգին կերպով սկսաւ բաբախիլ որ բռնադատեցաւ ջորիին երասանը քաշել և կանգ տանել : Այն ատեն թահերը խաչաձև իր լանջքին վրայ և աչերը նուիրական քաղցրին վրայ յառեալ՝ հոմը և անշարժ կեցաւ հոն : Առաջնորդն ալ զա. նիկա տեսնելով կանգ առաւ, և որովհետեւ ամեն վեճ զգայունները Սպանեօլէ մը զիրաւ հասկանալի են, գումը շարժեցաւ մարգարէանալով թէ Ապեն-Համէզ իր հին հայրենիքը նորէն կը տեսնէր : Ի վերջէ Ապենսերածը լռութիւնը խզելով ըսաւ անոր :

« Առաջնորդ, յախտեան երջանիկ եղիր. ճշմարտութիւնը
« մի՛ պահեք ինչ, փասն զի քու ծննդեան օրը փոփոխեց հան-
« զարա կը դուարթանային և լուսինը իր մահիկով փառաւորակու
« սկսէր էր : Ըսէ՛ առաջնորդ, ի՞նչ են այս աշտարակները որք
« զալարի տնտառակի մը վրայ սխալող սատղերու նման, օղի
« մէջ կ'երևան : »

« — Ազնիւ օտարական, Արհամարայի աշտարակներն են ա-
« նոնք, ըսաւ առաջնորդը : — Եւ այս ապարանքը որ այն բլուրի
« վրայ կ'երևայ, կրկնեց Ապեն-Համէզ :

« — Ժէնեքարիֆն է այն, պատասխանի տուաւ Սպանեօլը :
» Այս ապարանքի մէջ պարտէզ մի կայ մրտենինքրով զարդա-
« թան ուր Ապենսերածներէ մէկը բոնուեցաւ երբ Ալֆախմա
« բամբիշին սիրահար երանութեան հոտը կը շնչէր հոս, ինչպէս
« որ աւանդութիւն մը կը պատմէ : Նայէ՛ք ի՞նչ մը հեռու Ալալի-
« զինը կը տեսնուի և մեզի առելի մօտ, ոսկեկերտ Աշտարակ-
« ները : »

Առաջնորդին ամեն մէկ բառը Ապեն-Համէզին սիրտը կը վի-
րաւորէր : Ո՛հ ի՞նչ դառն և տնգութ բան է օտարականներու զիմել
մեր նախաճայրերու յիշատակարանները իմանալու և սովորելու
համար, ու անտարբեր սիրտերը սպաշել որ մեր ընտանիքին
և բարեկամներու պատմութիւնը կրկնել հուանին մեզի : Առաջ-
նորդը Ապեն-Համէզին խորհուրդները ընդմիջելով ըսաւ անոր
մեծագոյն. « — Հերիք է, տէր օտարական, համբայ կլկնք.
Աստուծոյ կամքն է եղեր այս. քաջալերէ՛ և համբայ ելլենք :
Մի՞թէ Ֆրանսուս Ա. Մատրիտի մէջ այսօր, հիմա բանտարկել

չի մնար . այս է եղեր աստուծոյ կամբը , ձեռքերնէս ի՞նչ կուգայ : » Այս ըսաւ տաաջնորդը և զլուսը բանալով խաչ մը հանեց և յետոյ սկսաւ ջորինները մորակել : Ապենսերածն ալ իրենը կճելով « այսպէս է եղեր գրեալ » (c'était écrit!) ըսաւ ուժգին . և միտտեղ դէպ ի Կրճնատայի լիւան : Կայնկեկ հացիի մը քովէ անցան որ հոչակաւոր էր Կրճնատայի յետին թագաւորին օրերով Միւսայի և Քալադրավայի պէտին (grand-maitre) մէջ եղած կուռնի համար : Այլամէիտա ճեմատեղոյ բոլորաթիւր պոտոյս մը ըրին և Ելիբրի դռնէ քաղաքը մտան : Բամպլայէ վեր ելան և փութանալի հասան հրապարակի մը վրայ որու չորս կողմը մաւրիտանեայ արհեստով շինեալ տուներ կային : Այս հրապարակի մէջ օծեալ մը պատրաստ կը գտնուէր Աֆրիկէի մաւրիտանիկ ճամբորդներու համար որոնք Վէկայի մետաքսի առուտորին պատճառաւ Կրճնատա կը թափնէին : Ապեն-Համէղին տաաջնորդը հոն տարաւ զասիկա և հեռացաւ : Երկտասարդ Ապենսերած այնպէս յողեալ էր որ անհնարին էր իր այս նոր բնակարանի մէջ դադրիլ և պահ մը հանգստանալ . հայրենական յիշատակը իր սիրտը տակ ու վրայ կ'ընէր : Ի վերջէ չի կրնալով դիմանալ այս ներքին զգայուններու մրրկին , դուրս ելաւ և գիշեր անքն սկսաւ Կրճնատայի գոհնէրու մէջ աստանդական թափառիլ : Աչքովը և մատերովը կը ջանար որոշել և ճանչնալ այն շէնքերէ մէկ քանին դորս ծերերը բերնով շատ անգամ նկարագրեր էին իրեն : Կարելի է թէ՛ այն բարձր շէնքը որու պատերը մուծին մէջէն կէս մը կը նշմարէր , Ապենսերած ընտանիքի բնակարանը ըլլար առաջ . կարելի է թէ՛ այս լոխն հրապարակի մէջ կը կատարուէին այն տօները որք Կրճնատայի փառքը մինչև Երկինք կը հանէին : Հոն թափօրի կ'ելլէին ասպետներու այն գունդերը որ սակեծել և հոյակապ հագուստով կը զարդարուէին . հոնկէ կ'անցնէին այն ցուխանաւորը որ ծաղիկներով և դէնքերով կը զեղուին , այն փայտեայ վիշապները (dragons) որք հուր կը տեղային և որոնց մէջ այնքան երեւելի մարտիկ կը պահէին կուռն տառն . հոն կը տեսնուէր այս ամենը զոր սիրապաշտ և զբօսասէր միտքերը նշարեր էին այն հին ժամանակներու մէջ : Այլ առաջ հիմա ո՛չ թմբուկներու հնչիւնը և ո՛չ փողերու ծնողիւնը կը լսուէին . սիրոյ երգերը դադրել էին և խորին լուսթիւն մը կը յաջորդէր այն ամենուն և չորս դիէ Ապեն-Համէղը կը սլաշարէր : Այս համբ քաղաքը իր բնակիչները փոխել էր և յաղթականները հանգիստ կը մրափէին յաղթահարներու անկողինի

վրայ • Երիտասարդ մարիտանիկը այսպիսի տեսարանէ մը զայրանալով կը գոչէր. « Սէգ Սպանեօնները կը նիրհեն ուրեմն հիմա այն յարկերու ներքեւ ուրիշ նախահայրերս աքսորեցին . կը նիրհեն անոնք հիմա և էս, էս Ապենսերաժ, կը հսկեմ անձանօթ, մինակ և անապաւէն նախնիքներու տալարանքին շրան առջեւ : »

Այսպէս կը գոչէր ան ատեն Ապենսերաժը և կ'սկսէր խորհիլ մարդկային ճակատագրի, բազդին այլայլութեան, տէրութիւններու անկման և մանաւանդ Կրճնատախ վրայ, որ էրբ անհոգ կը զբօսնուր, զինքը թշնամիներու գերի տեսաւ և անակնկալ վայրկեանի մէջ շղթաներ առաւ իր ծաղկեայ սրտիկները կորուսնելով : Կը խորհէր Ապենսերաժը այս ամենուն վրայ և կ'ործէր թէ աչքին առջեւ կուգային իր հայրենակիցները որք տօնական հագուստով կ'ստիպէին սրահներն թողուլ և հեռանալ, այն հիւրերու նման որք զուարթագին կը հրճուին և մէկէ ի մէկ հրդեհը տեսնելով խուռնեւրամ դուրս կը թափին, զարդ, խնջոյք և էրանութիւնը հոն մուշալով :

Ապեն-Համեդին սիրտը այս ամէն տեսիլներէ և սրտուկներէ շփոթելով տակու վրայ կ'ըլլար և տրտմալի ու մորմոքով թաթառուն կը խորհէր մանաւանդ՝ թէ ի՞նչ կերպով պիտի կրնայ կատարել այն դիտաւորութիւնը որ զինքը Կրճնատա քերէր էր : Երբ անկեալ այսպէս կ'ըյուղուէր և կը տարտաբերուէր օրը վրայ հասաւ : Ապենսերաժը մութի մէջ կորուսուէր էր և օթեանէ հեռու կը գտնուէր քաղքին մէկուտի արուարձանի մը մէջ : Հոն դեռ ամէն մարդ կը նիրհէր. շշուք մը չ'էր վրդովէր զտեհներու լուծիւնը. տուններու դռները ու պատուհանները դեռ փակ էին, միայն՝ ազգադադին էրզը թշուառին բնակարանէն կը հռչակէր վիշտերու և աշխատանքի գալուստը :

Ապեն-Համեդ Էրկար ատեն այսպէս կ'երերայ և չի կրնար իր ճամբան գտնել. ի վերջէ կը լսէ որ դուռ մը կը բացուի, կը դառնայ կը նայի և անն կը տեսնէ նորատի կին մը որու հագուստը զրեթէ այն կոծեայ (gothique) թագունիներու հագուստի կը նմանէր որք մեր հին աբբայարաններու յիշատակակիր քարերու վրայ քանդակեալ էն : Իր սև բաճկոնը (corset) յէ ըստաճ քարերով դարդարուն, հոյակապ մէջքը կը սեղմէր. իր կարճ, նեղ և տնիոթ զգեստը (jupon) երևան կը հանէր բարակ սրունք մը և՛ սիրուն ստը մը. սևածոյր լօծիկ մը իր զուլսը կը սքօղէր, և տհեակ ձեւքը այս լօծիկը կոյսերու լանջահակի (guimpe) պէս

խաչածն և փոփ կը պտահէր կղտկին վարի դին, այնպէս որ նայողը իր գէմքին ազուր աչերէ և վարդեայ բերանէ ուրիշ բան մը չ'էր նշմարեր : Նաժիշտ մը քայլ առ քայլ իրեն կ'ընկերանար . մանկլլաւիկ մը առջնէն կ'երթար և ազօթքի գիրք մը կը տանէր . երկու սպասեակ հետու է հետու գեղանի անծանօթին կը հետնէին : Այսպէս դարձարուն՝ ասիկա առաւօտեայ ժամերգին կ'երթար մօտակայ վանքի մը մէջ որու դանդակը, այն ատեն, ժամ սկսելը կը հնչէր :

Նրբ Ապեն-Համէդ այս օրիորդը տեսաւ այնպէս երևակայեց թէ Իսրաֆիլ հրեշտակը կամ հոգի-մեղեքներէ ամէնէ մատղաշը իր աչքին առջև եկեր էր : Օրիորդն ալ իր կողմէ նուազ դարմանքի մը մէջ չ'էր տեսնելով այս օտարականը որու փաթոյթը, հագուստը և զէնքերը իր ազնիւ դէմքին աւելի գեղ մը կուտային . այլ փոքր առ փոքր ուշաբրելով նշան ըրաւ անոր որ մօտենայ այնպիսի շնորհքով մը և ազատ շարժումով մը որու զաղտնիքը այս երկրի կիները միայն գիտեն : « Իշխան Մարիտանիկ, ըսաւ օրիորդը անոր, կ'երևայ թէ նորեկ էս ի Կրճնատա . մի՞թէ ճամբադ կորուսիր : — Թագունի ծաղիկներու, պատասխանի տուաւ Ապեն-Համէդ, մարդկային աչերու հեշտութիւն (1), ո՛ր գերի քրիստոնեայ, Փէօրժայի կոյսերէ աւելի գեղանի, մարգարէ՛ացար . այո՛ նորեկ օտարական եմ, և այս ապարանքներու մէջ մոլորուելով կարող չ'եղայ օծեանին ճամբան գտնել : Մոհամմէտին շնորհքը վրադ ըլլայ և քու հիւրասէր սիրտի փոխարէնը տայ : — Մարիտանիկ իշխանները անուանի են եղեր սիրահիւս խօսքերուն համար, կրկին ըսաւ օրիորդը անուշ ժպիտով մը, գիտեմ դան այլ ո՛չ թագունի ծաղիկներու եմ, ո՛չ գերի և ո՛չ գոհ՝ որ Մոհամմէտին շնորհքը վրաս գայ . ասպէտ իշխան հետս ե՛կու, կ'ուղեմ դէպ ի քու օծեանը առաջնորդել քեզ : »

ՇԱԹԹՊՐԻԱՆ

(Պիտի շարունակով •)

(1) Շաթաբրիան արեւելեայ սճմը Ապեն-Համէդի բերանը կը դնէ :

ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՍԵՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ

Մարդս իր երկրէն հեռու եղած ատենը մանաւանդ կըզգայ այն բնական ազդումը որ զինքը հայրենեացը կը կառնէ :

Ճշմարիտը չունենալով՝ երազներով կը հայի որ գոհ ըլլայ : Երբեմն խրճիթ մը աչքին առջև կը բերէ իր հայրենի բնակարանին ձևովը շինած : Երբեմն սնտառ մը , հովիտ մը , որոնց իր հայրենեաց քաղցր անուաները կը դնէ : Անտրուարէ առուակի մը Սիմոյիս անունը կուտայ : Եւ ինչ սրտառուչ ճշմարտութիւն մը ունի այն առուակն որ հայրենի երկրին մէծ գետերէն մէկը մաքերնիս կը ձգէ : Մեր ծնած երկրին սահմաններէն անդին ամէն բան մեզի պղտիկ կերևայ և մեր կորսնցուցածին շուքն է միայն :

Հայրենեաց սիրով ջնջին բաները մեզի անգին կերևան , բաւական է որ մեր երկրէն ըլլան և մեզի հետ բերած : Կարծես թէ մեր հոգին այն անկենդան բաներու վրայ ալ կերթայ որ մեր դժբաղդութիւնները իրենք աւերածն են : Կեանքերնուս մէկ մասը այն բարակ փետուրին վրայ յարուած կը մնայ , որուն վրայ կեցած է մեր երջանկութիւնը , և մանաւանդ այն յարդին վրայ որ մեր աղետիցը վկայ եղած է : Հոգւոյն խոցերը , մարմնոյն վէրքերուն պէս , ամեն մօտեցած բաներուն վրայ նշաննին կը թողուն : Ժողովուրդը ազդու զուրցուած մը ունի հոգւոյն այս վիշտը նկարագրելու որ մեր հայրենեացմէ գորս կը զգանք . « Այս մարդը հայրենեաց ցաւ ունի : » կըսէ : Իրաւքնէ ցաւ մըն է ասիկայ որ չի բժշկուիր մինչև որ նորէն հայրենիքնիս չի դառնանք : Բայց մեր հայրենիքէն հեռու գտնուիլը թէպէտև քանի մը տարի միայն ըլլայ , ծնած երկիրնիս դառնալով ինչ կը գտնանք : Քանի հոգի դեռ կապրին այն մարդկանցմէ որ ողջ ասողջ թողուցեր էինք : Ուր որ առաջ պալատներ կային հիմայ գերեզմաններ կան , ուր որ գեղեղմաններ կային պալատներ կան , հայրենական դաշտը մորենիներով լեցուած է , և այն ծառը որուն տակ սնացած էինք՝ կտրուած է :

Եթէ մեղի հարցընեն թէ ի՞նչ է այն զօրաւոր կապը որ դմեզ հայ-
րենեաց կը յարեցընէ, իրաւցընէ չենք կրնար պատասխան տալ.
Թերեւ հօր մը, մօր մը, քրոջ մը ժպիտն է. Թերեւ զմեզ կրթող
դաստիարակի մը, և մեր տղայութեան ընկերներուն յիշատակը.
Թերեւ աղնիւ դայեկի մը, հին ծառայի մը խնամքները, որ տան
մը խիստ հարկաւոր մասն է. Նրբեմն պամենէն պարզ ու հասա-
րակ դիպումները. շուն մը որ դաշտին մէջ կը հաչէր գիշեր
տանն. սոխակ մը որ ամէն տարի պարտեղին մէջ կուգար. պա-
տուհանին վրայ ծիծեռնիկին բայնը. եկեղեցւոյն դանգակատունը
որ ծառերուն վրայ կը տեսնուէր. գերեզմանոցի մշտադալար
ծառերը. զոծացի ձևով շիրիմը. այսչափս բաւական կըլլայ
հայրենեաց սէրը քրքռելու համար :

Բայց այս փոքր հնարքները այնչափ լաւ տպացոյցներ են Աս-
տուածային Նախախնամութիւն մը ըլլալուն, որ ասոնք չէին
կրնար հայրենակամ մէծամեծ առաքինութեանց աղբիւրն ըլլալ,
եթէ Աստուած այնպէս չէր կարգաւորած :

ՇԱԹՈՊՈՒՅՆ
Թարգմանութիւն.
Յ. ՓԻՐԻՄԵԱՆ :

ԺԱՆՆԻՍ ՏԻԿԻՆ ՈՒ Ժ. Ժ. ՌՈՒՍՈՅ (1).

Վեց ամիս կար որ Ռուսոյ Փորձը էր, ևս ալ տասնը ութը
տարեկան էի այն ատենը : Թէպէտեւ անոր գրութիւններէն տող մըն

(1) Սոեֆանի-Վելլիսիթէ Տիւքսէ տը Սէն-Օպէն կոմսոնի ծնաւ.
1746ին Պուրկոնի մէջ Օձանի բովերը, պղտիկոց բարձր ընկե-
րութեան մէջ մտաւ : Շարժրի զուքսին աղջկանց ուսրդոց ուսուցիչ
գրուելով՝ տնոնց դաստիարակութեան համար գրեց Ստէլ և Թէս-
տոր, ամարանոցի հսկումները (Les Veillées du Château) տարե-
գրութիւնք առաքինութեան, փոքր սքսորեալներ (les Petits Émi-
grés) և դաստիարակութեան թէատրոնը : Ունի հաւ շատ մը վի-
պասանութիւններ որոնց անուանիւնքն են. Ալֆոնս, Ալֆոնսին
կամ մայրական սէր, ռափս մայրեր, Վաշիտի զբոստին հայն.
և ուրիշ ամէն տեսակ գրութիւններ որոնք մէկիկ մէկիկ յիշելը էր-
կայնկըլլայ : 1789ին խուլութեան տառն Անգղիա ափաւինեցաւ
ու սրբաւորի 18էն վերջը հա զարձաւ :

ալ չէի կարգացած, ստիպի շատ կը փախագէի այն մեծանուն մարդը տեսնելու, որ մասնաւորապէս Գիւղի Մոգ (le Devin du Village) ըստած գործոյն հեղինակ ըլլալուն համար կը սիրէի : Բայց Ռուսոյ խնամ վայրենաբարոյ էր : Ուրիշներու այցելութեան չերթալէն զատ, չէր ալ ուզեր որ ուրիշներն իրեն զան. անկէ զատ, բաւական համարձակութիւն չունէի որ այս բանին ետեւ ըլլամ. այսպէս կը բաղձայի իրեն հետ հանչուորութիւն ընելու, առանց մտածելու թէ հնարք մը զանել կարելի է :

Օր մը Պ. Սովինսկի, որ երբեմն Ռուսոն կը տեսնէր, զաղտուկ ըստւ ինծի թէ Պ. Ժանլիս կողմէ խաղ մը խաղալ, թէ իրիկուն մը ինծի պիտի բերէ Գոսելիլի ծպտեալ ի Ռուսոյ, ու զինքը անոր տեղ պիտի ներկայացընէ : Այս բանին վրայ շատ խնդացի, և միտքս դրի որ զրոսէն չերեցընեմ թէ այս կատակով խաբուած չեմ : Ես քիչ անգամ թէոարոնս կերծայի, հազիւ թէ երկու երեք անգամ տեսեր էի Փոսելիլին խաղ ձևացընել, ան ալ տեսարանէն հեռի դասերու մէջ : Իրացընէ Փոսելիլը կրնար ուղածին պէս ուրիշի ձեռն ու կերպարանքն առնուլ : Գրեթէ Ռուսոյին հասակն ունէր (վասն ցի ամէն մարդ գիտէ թէ Ռուսոյ կարճ էր հասակով), և իրացընէ Պ. Ժանլիս այսպիսի բան մը ընել միտքը դրած էր. բայց այս խենդութիւնը շուտ մը զլխէն ելեր էր. Պ. Սովինսկի ալ մտցեր էր, միայն ես միտքս կը պահէի :

Երեք շաբաթ Պ. Սովինսկին չի տեսայ, այն ատեն եկաւ ըստւ ինծի շառաւելով Պ. Ժանլիսին առջև, թէ Ռուսոյ շատ կը փախագի իմ նուագարանն զարնելու լսել, և եթէ ես բարեհաճեմ, երկըրորդ օրը պիտի բերէ զինքը : Անտարակոյս կարծելով թէ Փոսելիլը պիտի տեսնեմ, ստոյգ պատասխան մը չէի կրնար տալ. ստիպի ինք զինքս բռնելով խօսք տուի թէ կրցածին չափ լաւ նուագարան զարնեմ Ռուսոյին համար : Երկրորդ օրը մեծ անհամբերութեամբ սպասեցի որոշեալ ժամը, մտածելով որ Քոնսիէն մը փիլիսոփայի մը այլափոխած շատ ծաղրածու բան պիտի ըլլայ : Սպասելու ատենս կարծես թէ ուրախութենէս խենդեցեր էի, և Պ. Ժանլիս իմ բնական վախկոտութիւնս գիտնալով շատ կը դար-

Նախորդէն սիրով ու պատուով ընդունեցաւ զինքը ու մինչև իր իշխանութենէ հրաժարման ատենը հետը բարեկամութիւն ունեցաւ : Ժանլիս տիկինը Փարիզ մեկու 1851ին :

մանար . անկէ դատ մարդ մը տեսնելը այս տեսակ տալանորութիւն ընէ իմ վրաս , և իրեն բոլորովին անտեղի երեցայ երբոր խնդալս տեսաւ այն ատեն որ խմացուցին թէ Ռուսոյ էկաւ :

Իրաւ կըսեմ որ աշխարհիս վրայ անոր երեսին պէս ծիծաղաշարժ բան չէի տեսած : Զգեստը , շագանակի գունով գոլպաները , կլոր ու սղտիկ կեղծամը , բոլոր հագուստներն ու անոր կերպարանքը աղէկ խաղցում ու ծաղրածու կատակերգութեան տեսարան մը աչքիս առջևը կը բերէին : Ան պակայն ինք զինքս ջանացի բռնել , ու բաւական վայելուչ շարուածք մը առի , ու քանի մը քաղաքավարութեան բառեր կէս բերնով ըսելէն վերջը , նստեցայ : Խօսք բացուեցաւ , ու բարեբաղդաբար , զուարճալի կերպով : Խնկէս լուռ կը կենայի , միայն ատեն ատեն խնդալէ կը ճառէի , և այնպէս բնական կերպով ու սրտանց կը ծիծաղէի , որ զարմանալի զուարթութիւնս Ռուսոյին անհաճոյ չեղաւ . ընդհանուր երիտասարդութեան վրայ գեղեցիկ բաներ ըսաւ : Ինքնիրենս կըսէի թէ Փռելիլ խեղացի մարդ է , և թէ անոր տեղ Ռուսոյ չէր կրնար այնպէս սիրելի ըլլալ . վասն զի իմ խնդալներս զինքը գայծակղէցուցած կըլլային : Ռուսոյ խօսեցաւ հետս . և որովհետեւ զիս ամենեւին շփոթութեան մէջ չէր ձգեր , ազատ կերպով ինչ որ կը մտածէի իրեն ըսի : Շատ տարօրինակ երեցայ իրեն . ինքն ալ ինծի երեցաւ թէ այնպիսի կատարելութեամբ կը խաղար որ միշտ կատշէի : Ոչ երբէք այլանդակութիւններու խնդացեր եմ . զիս գնայեցընողն այն մարդուն սլարգութիւնն ու բնականութիւնն էր , որ ես կատակերգու կարծէի , և ըստ այսմ սենեկի մէջ ծատրոնին վրայ տեսածէս գերադասեց էր : Սակայն ինծի թուեցաւ թէ Ռուսոյին վրայ շատ քաղցրութիւն , բարեմտութիւն ու զուարթութիւն կերեցընէր : Նուագարան դարկի , ու Գիւլի Մոզէն քանի մը խաղ երգեցի և Ռուսոյին գովասանաց , արցունքներուն ու անոր այն գործոյն վրայօք զուրցածներուն վրայ կը խնդայի : Ռուսոյ ինծի կը նայէր ժպտելով ու այն տեսակ զուարթութեամբ որ բնական տղայութիւնը կազդէ : Նրժալու ատենն ալ խոստացաւ որ երկրորդ օրը գայ մեղի հետ սեղան նստի : Այնչափ զբօսեցուցեր էր զիս որ այս խոստմունքով խելքս միտքս ծռաւ և ուրախութեամբ կը ցածկըսէի : Մինչև դուռ տարի զինքը իրեն ըսելով մարդուս խելքէն չանցած քաղաքավարութիւններն ու խնդութիւնները :

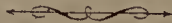
Ռուսոյին երթալէն ետև սկսայ քան քան խնդալ՝ Դ . Ժանյիս ,

ապշած, տժգոճ ու խիստ կերպով ինծի կը նայէր, ևս ալ աւելի
կը ծիծաղէի ըսելով. կը տեսնեմ որ հասկըցար թէ զիս չի կրցար
խաբէլ, ու դայրացած էս. բայց մի թէ կարծէիր թէ այնչափ
պարզամիտ եմ որ Փռեվիլը Ժ. Ժ. Ռուսոյին տեղ տունեմ : —
Փռեվիլ : — Այո՛, ուրացիր. անով զիս կը համոզես : — Ի՞նչ,
զրուից դարձաւ : — Իրաւ կըսեմ թէ Փռեվիլ սքանչելի էր, և
կատարեալ բնականութեամբ. բան մը աւելի չըրաւ. իրմէ լաւ
խաղցող չի կրնար ըլլալ : Բայց կը սնդեմ թէ զգեստէն դատ Ռու-
սոյին չէր նմանէր : Սիրուն ծերուկ մը ձեռքուց, չէ թէ Ռուսոյ,
որուն անշուշտ խիստ անտեղի պիտի երեւայի, և այսպիսի ըն-
դունելութեան շատ նեղացած կըլլար... : Աս խօսքերուս Պ. Փան-
լիս և Պ. Սովինեի այնպէս չափէ դուրս խնդացին որ սկսայ դար-
մանալ. մեկնեցին ինծի բանը ու շատ ամբօցայ գիտնալով որ
Ռուսոն ընդունէր էի այն կերպով : Ըսի որ մէյմը ալ զինքը չեմ
տեսներ թէ որ իրեն ըրած խնդութիւնս պատմեն : Խօսք տունին
որ այս բանս դուրս չի հանեն, ու խօսքերնին պահեցին : — Ասոր
մէջ մասնաւոր բանն աս էր որ այս տխմար և անխոհեմ վար-
մունքովս Ռուսոյին աչքը մտայ : Ռուսոյ Պ. Սովինեիին ըսաւ թէ
էս իր տեսած աղջիկներէն ամենէն բնականն, ամենէն զուարթն
ու ամենէն անակնկալն էի. և անշուշտ պուսնոց այս սխալմանաց
որ ինծի այնչափ զիւրութիւն ու յօժարութիւն տուաւ, զիս շատ
վախկտտ պիտի տեսնէր : Այսպէս սխալմունքով մը յաջողեցայ
այս բանին մէջ, որուն վրայ չեմ կրնար պարծենալ՝ Ռուսոյին
ներողամտութիւնը գիտնալով. առանց դժուարութեան երկրորդ
օրը տեսայ զինքը, և միշտ զինքը հանգիստ սրտով կը տեսնէի :
Իրմէ աւելի սիրուն ու իրեն պէս ծանրակաց հեղինակ ոչ երբեք
տեսեր եմ :

ԺԱՆԼԻՍ ՏԻԿԻՆ

Թարգմանութիւն

Յ. ՓԻՐԻՄԵԱՆ :

ԱՅԼԵԻԱՅԼԻ

— Ֆրանսերէնի մէջ տուակ մը կայ որ կ'ըսէ « սղտոր ջուրի մէջ որսալ » (pêcher en eau trouble) : Կ'երևայ թէ երբ օգն ալ սղտորի եւ մառախուղը պատէ, նոր տեսակ որս մ'ալ կրնայ ի գործ դրիլ եւ շատ օգուտ բերել : Անցեալ շաբաթ Լոնտոնայի վրայ միգաբեր մառախուղ մը կ'իջնէ եւ այն աստիճան կը սղտորէ օդին լոյսը որ իրար տեսնել անհնարին կ'ըլլայ : Գողերը դան կը տեսնեն, ժամանակը եկաւ կ'ըսեն եւ գռեհներու մէջ կը թափին : Վայ բռնըւողին զլխուն՝ մէկ բոպէի մէջ ինչ ունի նէ կը կորուսընէ : Այս անլուր որսը կեանքի չի դպչիր, զրպանը կը կապտէ, ըսել է թէ մարդը ծուկէն երջանիկ է. երանի՛ իրեն :

— Երկրի վրայ 117 իդուական թատր կայ. 94 հատը բուն Իդալիայի մէջ՝ եւ մնացորդը աշխարհի այլ եւ այլ կողմերը :

— Ելէքդրային հեռագիրով Քրիմէն Լոնտոն նամակ մը զրկելու համար 120 լիրա հարկաւոր է : Եթէ Անկլիայի առօրեայ սաշտօնական լուրերը ասոր վրայ հաշուելու ըլլանք ահագին զոմար մը կը գտնենք :

ՍՐՏԱՌՈՒՉ ՊԱՏԿԵՐ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԹԱՆԿՈՒԹԵԱՆ

Գաղղիոյ տէրութեան ռօնիթօն օրագրին դէկտեմբեր 3 թուոյն մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնները կը կարդանք որք բոլոր Եւրոպիոյ այժմեան վիճակին ցուալի տեսարանը կընծայեն անժխտելի կերպով մը :

Արդարեւ Երկրագործութեան, Վաճառականութեան եւ Հասարակաց գործոց Պաշտօնեան բաղդատել ուղելով Եւրոպիոյ երեսիլի քաղաքաց մէջ թէ՛ հացին եւ թէ՛ մսին գինը, նոյեմբերի մէկէն մինչեւ տասնհինգը՝ հետագայ ցուցակը հրատարակեց պէտք եղած հաւատարիմ վկայութիւններ ամէն տեղէ ստանալով :

Կողմումիւ. Հորթումիւ. Ուշիւումիւ. Հաջ. ա.

ՓԱՐԻԶ (Գաղղիա)..... քիւօն 1 ֆ. 56	1 ֆ. 65	1 ֆ. 60	» ֆ. 58
ԼՈՆՏՏՐԱ (Անգղիա)..... 1 » 85	1 » 96	1 » 85	» » 67
ԿԼԱՍՔՈՎ 1 » 60	1 » 60	1 » 49	» » 63
ԼԻՎՈՒՐՈՒԼ 1 » 54	1 » 87	1 » 54	» » 55
ՏԻԻՊԼԵՆ 1 » 49	1 » 83	1 » 49	» » 60
ԱՆՎԵՌՍ (Պէճիքա)..... 1 » 54	1 » 60	1 » 84	» » 64
ՄՕՆՍ 1 » 50	1 » 50	1 » 50	» » 55
ՕՍԹԱՆՏ 1 » 55	1 » 45	1 » 65	» » 63
ԱՄՍԹԵՐՍԱՄ (Հոլանտա) .. 1 » 69	2 » 12	1 » 69	» » 88
ՌՕՍԹՕՐ (Գերմանիա)..... 1 » 45	1 » 30	» » 98	» » 67
ՏԱՆՅԻԿ (Բրուսիա) 1 » 48	1 » 60	1 » 07	» » 78
ՍԹԵՔԵՆ 1 » 48	1 » 52	1 » 13	1 » 10
ՄԷՄԷԼ 1 » 20	1 » 46	1 » 20	» » 99
ՍԱՆԴԱՆԹԵՆ (Սալանիա) .. » » 84	» » 94	» » 94	» » 58
ԲՕՌԹՕ (Փօթիսկալ) 1 » 02	1 » 52	1 » 14	» » 64
ՆԻՍ (Իզալիա) 1 » 50	1 » 40	1 » 40	» » 55
ԲՕՌ — ՄՕՌԻՍ 1 » 00	1 » 30	» » 00	» » 60
ՄԻԼԱՆ 1 » 21	1 » 21	» » 84	» » 59
ՀՌՈՎԱՄ » » 85	» » 88	» » 80	» » 65
ՊՕԼԻՍ (Տաճկաստան) » » 96	» » 96	» » 96	1 » 05
ՋՄԻՌՆ » » 77	» » 00	1 » 00	» » 60
ՊԸՌԻՒՍԷԼ (Պէճիքա) » » 00	» » 00	» » 00	» » 58

Այս թիւերը բաւական ճարտարաւոր են և ըստ ամենայնի տնկարօտ մեկնութեան. միայն սա ըսենք որ այս օրերս Պօլսէն ընդունած նամակներնու մէջ գտած տըրմալիւր տեղեկութիւններնիւ բոլորովին համաձայն են և Պօլսոյ վիճակը շատ տխուր գոյներով կը նկարագրեն. սակայն յուսանք որ Օսմանեան տէրութեան ձեռք զարնելու յառաջագէմ և բարեկարգ փոփոխութիւնները այս մասին կարեւոր դարձան մը կը տանին :

Կը խոստանամք մօտեքս Օսմանեան տէրութեան արգասաւոր

երկիրներէն առատ արդիւնքները առաջ բերելուն մէկ քանի տարրական միջոցները յայտնել :

Առայժմ այս երկտող ծանօթութեանս վախճան չի տուած խմացնելիւ փութանք որ այս տարուան Գաղղիոյ ցորենի հունձը 75 միլիօն հեքթօլիդա (հարիւր լիտր) կամ 5,626,000,000 քիլօկրամ (հազար զրամար) է և որովհետեւ հասարակ տարրինը 82 միլիօն հեքթօլիդա ցորեն կը հնձուի, ըսել է թէ այս տարի եօթը միլիօն հեքթօլիդա պակաս կայ որուն տեղը լեցնելու համար բարեբաղդաբար պատրաստ են դանադան երկիրներ մանաւանդ բարեբաղդիկ Ամերիկան ուր ցորենը շատ աղէկ եկաւ այս տարի :

Օ. ԹԻԽՅԱՆԻՋԵԱՆ

— Պօլիսէն ուսումնական երիտասարդ մը մեղ կը զրէ և կ'ազաչէ որ Բարիդի օրագիրներու և հանդէսներու պատկեր մը (tableau) հրատարակենք ամենուն ինչ կարծիքի տէր ըլլալը նշանակելով : Այս խնդիրը յօժար սիրտով կը կատարենք և կը փափազինք որ մեր ազգայինները կոյրղկութեամբ ամէն օրագրի տկանք չի դնեն :

Հանրապետական և ազատասէր .

Սիէքլ (Դար).	Շարիփարի.
* Բրէս (Մամուլ).	Էսդաֆէդ (Թղթաբէր).
Ամի տէ Սիանս (Բարեկամ զիտութեան)	} Շաբաթեայ :
Ավընիւր (Ապագայ)	
Բըվիւ տը Բարի (Հանդէս Բարիդի)	Կիսամսեայ :
Լա Բըվիւ (Հանդէս)	} Միսամսեայ :
Մակադէն Բիթորէսը (Շտեմարան նկարէն)	

Վայսերական . պաշտօնական օրագիրէ դատ

Քօնսթնթիստէօնէլ (Սահմանադրական) . Բաղրի (Հայրենիք) .
Լը Բէյի (Նրկիր) . Լա Բըվիւ Քօնդամբօրէնը .

Սահմանադրական կամ կէս-ազատասէր

Տէպա (Վէճ) :	} Շաբաթեայ :
Իլլիսդրասիօն (Նկարաւոր)	
Բըվիւ տէ Տէօ Մօնտը (Հանդէս երկու աշխարհի)	Կիսամսեայ :

Պարպոնեան կամ միապետական .

Կողէղ տը Ֆրանս (Ֆրանսայի օրագիր) Երբեմն յառաջագէմ :
Իւնիօն (Միտթիւն) :

Ասամպլէ Նասիօնալ (Ազգային ժողով) Ամենէ յետագէմ :
Ֆիկարօ (Յատուկ անուն մ'է) Շաբաթեայ :

Հռովէական կամ աղատատեայ .

Իւնիվէր (Տիկղեր) և իր մանրմունը թոռերը :

Լը Քօրեսքոնտան (Թղթագիր) Կիսամասեայ :

Ասիէ դատ կան հաս շատ մը զխտական, արհեստական, թա-
տրական, բժշկական և այլն օրագիրներ որք մեծ ազգում մը
չ'ունին կամ որք մասնաւոր ընկերութիւններու կը վերաբերին :

Արեկքը ո՞ր կողմը կը հակի և որո՞ւ հետ կը համակրի (se sym-
pathise) : Դժուար է երեակայել :

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՅ Ի ԹՈՒՆԻՏՈՆԻԱ (ALGÉRIE.)

Քանի՜ որ օտար լեզուաց օրագիրներուն և զրքերուն մէջ մեր
սիրելի Ազգին վրայօք տեղեկութիւն մը, ո՞ր և ինչ կարծիք մը կը
գտնենք, սրտերնիս անպատմելի ուրախութեամբ մը կը լեցուի և
անյազ կարգալնուա հտըր ո՞ր մէկ Հայազգի կամ օտարազգի բա-
րեկամներնու ցցունելնիս չենք զիտեր, վասն զի հաւաստի ենք
որ մեր վիճակին մէջ զոնուող ազգ մը՝ մանաւանդ ասանկ պա-
տէ՛ ժամանակ, պէտք է ճանչցուի Եւրոպայի լուսաւորեալ ազգե-
րէն, ապա թէ ո՛չ չիք բաղադրական փրկութիւն մեզի համար : Այս
զգացմունքնիս այն աստիճան եռանդոտ է որ անցեալները պուլը-
վառ Սէն Տընիէն անցած ժամանակնիս տեսնելով Քաշմար շալե-
րու գեղեցիկ վաճառատուն մը (magasin) մեր Հայրենակցաց Նը-
ւիրէալ (aux Arméniens) ժամերով առաջը կեցանք և մեծ համա-
կրական սիրով կը քննէինք շարված թանկագին շալերը :

Ուստի պարտք կը համարինք մեր Ազգայնոց հազորդել այն
գրուածքներէն կարեւորագոյնները և այսօր կսկսինք հալա Պ. Պառ-
պիէ տիւ Պըրաժ մատենագրին « Առաջարկութիւն Հռովմէական
Հայոց Գաղթականութեան ի թունիստնիս » վերնագրով զրքին
վրայ մեր ընծերցողաց ուշադրութիւնը գրաւել, չէթէ մեր անձնա-
կան կարծիքը տալու համար՝ թէև սաստիկ կը փափաքէինք,
այլ գերահռչակ Պ. Սէն-Մառ Ժիւստէնին ժողովալ տէ Տէ-

պայն ղեկտեմբեր 16 թուոյն մէջ նոյն զրբին վրայ ըրած դատումը՝ մանաւանդ որ ըստ ամենայնի մէնք ալ նոյն կարծիքէն եմք : Աստեղ ընդարձակապէս կը թարգմանենք նոյն յօդուածը՝ վասն զի մեծ պատիւ է մեր Ազգին այսպիսի վեհ գրչի մը գովեստիցը արժանանալ և չենք ուղեր մէկ բառ մ'անգամ վերցնել :

« Մէծ համակրական ուշադրութեամբ կարդացինք Պ. Պաուլիէ տիւ Պոքաժին Հայ հռովմէականաց Թունիտոնիա գաղթականութիւն » անունով մէկ գրուածը : Հեղինակը կուլէ Թունիտոնիա ժամ մը առաջ գաղթականեալ տեսնել, ուստի կը փնտռէ թէ ո՞ր ժողովուրդը աւելի յարմար է իր նպատակը լաւ առաջ տանելու : Ասոր համար երեք պայման կը դնէ. 1° Պէտք է որ Թունիտոնիայի կլիման գաղթականաց վրայ կարելի եղածին չափ քիչ ազդեցութիւն ընէ. 2° Արօնասէր, ճարտարարուեստ և երկրագործ ազգէ մը պէտք է որ ըլլան. 3° Ստիպուած ըլլան ևս զօրաւոր պատճառաւ մը իրենց երկիրը թողուլ : Այս երեք պայմանները կատարեալ կը գտնէ Հռովմէական Հայոց վրայ : Արդարև Արեւելեան ազգէ ըլլալովն շուտով կրնան սովորիլ Թունիտոնիայի կլիմային, կրօնասէր ժողովուրդ մը ըլլալովն Արաբացոնց մէջ դիւրաւ կը յարգուին. ճարտարարուեստ ալ են՝ վասն զի Արեւելի վաճառականութեան մեծ մասը իրենց ձեռքն է. քաջ երկրագործ են՝ բնութեամբ աշխատասէր և ժողովրդ ըլլալնու : Ո՛ր տէրութեան ևզէսին տակը ապրին ուրիշ բան չեն ուղեր այլ միայն իրենց վաստակոց տալահովութիւնը այսինքն ցանածնին քողելու իրաւունքը : Այս պաշտպանողական փոտանութիւնը որ Արեւելի մէջ չունին, Թունիտոնիայի մէջ կունենան : Վերջապէս Հայերը զօրաւոր պատճառ մը ունին երկիրնին թողելու՝ վասն զի Հայրենիքնին Տաճկաց, Պարսկաց և Ռուսաց մէջ բաժնուած է :

Պ. Պաուլիէ տիւ Պոքաժին հետ կը խոստովանիմ որ Հայերը ըստ փափաքելի գաղթականներ են մեր Թունիտոնիային համար : Բայց Արեւելի համար մեծ կորուստ է թէ որ Հայերը ձգեն երթան՝ վասն զի Արեւելք իր ապագային համար պէտք ունի Հայոց ողջ գործունէաց և ճարտարարուեստ ժողովրդոց, և Արեւելքի ապագայ վիճակը Եւրոպայի համար կարևոր խնդիր մը նէ, ապացոյց այժմեան սնագին պատերազմը :

Ա՛հ, ԼՍէ Արեւելք յաւիտեանս անիրաւութեան (anarchie) և ամայութեան (dépopulation) դոհեալ ըլլար, ԼՍէ վերանորոգութեան

(régénération) և Եւրոպայոց քաղաքականացեալ Ազգաց կարգը մտնելու յոյս չը մնար՝ թող հայերը գային Թունիտոնիա, սասնկով հայոց միանգամայն և մեղ ազնկութիւն կ'ընէինք : Ընդ հակառակը եթէ Արևելք ապառնի վիճակ մը ունենալու կըցանկայ և կաշխատի , որնոր քաջ կը յուսանք , ինչու իր վերածննդեան ամենապատուական և ամենահաստատ տարերքները ձեռքէն յափշտակենք : Ինչպէ՞ղանի ամացի և աղքատ ընենք : Պիտենք որ Թունիտոնիան մերն է և աղէկ կարգաւորեալ ողորմութիւնը նախ ինքիրմէ սկսէլուէ (la charité bien ordonnée commence par soi-même) բայց սրչափ որ Պ . Պ առաջիէ ախ Պ օքաժ Թունիտոնիայի համար վաւաքած նոր զաւթականներուն պատկերը հրապուրիչ ալ ընէ հաւաստի ենք որ հայերը վերանորոգեալ և կարգաւորեալ Արևելքի մէջ մանաւանդ կրնան շահաւէտ կերպով գործածել իրենց բարի հանգամանքները , վասն զի միշտ իրենց ճշմարիտ և վաղեմի հայրենիքնին է :

Խոնարհաբար իմ կասկածներս Պ . Պ առաջիէ ախ Պ օքաժին կը հաղորդեմ . իր տեսարակին մէջ գտնուած խնդրին վրայ անշուշտ շատ աշխատած ըլլալուն ինչ տակի տեղեկութիւններ ունի : Ես անձնապէս շատ ուրախ եմ որ մեր Թունիտոնիայի ապագային համար այսչափ կ'աշխատի և զինքը կը քաջալերեմ մեծ համակրութեամբ : Քանի որ կ'ապրիմ ես առաւել կը սիրեմ այն երկրաստարդը որ իրենց անձնական օգուտները մէկդի դնելով հասարակաց շահուն կաշխատին և հաստատ կը հաւատան որ մեր երկրին ամէն լուսաւորեալ անձինք պէտք է որ Բաղդիոյ մեծութեանը և անոր ապագայ բարեբաստութեանը վերաբերեալ խնդրոցը պարապին : »

[Զենք համարձակիր անձնական մտածմունքներ աւելցնելով՝ սոյն պատուական յօդուածին քաղցր արձագանգը զաղրեցնել մեր սիրելի ընթերցողաց մտքին՝ մանաւանդ սրտին մէջ : Թո՛ղ ուշադրութեամբ մը դանի կարդան և խորհին , մանաւորապէս վերջի տողերուն , վասն զի մեր Ազգայնոց մեծ խրատ է և զովելի խրախոյս :

Օ. ԹԻԻՅԱԻԻԶԵԱՆ .

Համարատու Տըլէդր :

1744

1745

1746

1747

1748

1749

1750

1751

1752